

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Spirit media : charismatics, traditionalists, and mediation practices in Ghana

de Witte, M.

Publication date
2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Witte, M. (2008). *Spirit media : charismatics, traditionalists, and mediation practices in Ghana*. [Thesis, fully internal, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Nederlandse samenvatting

Dit is een antropologische studie naar de publieke manifestatie van religie in hedendaags Ghana. Sinds de jaren negentig heeft daar een samenspel van massamedia, commercie en democratie een hausse aan nieuwe religieuze verschijningsvormen in de publieke sfeer teweeggebracht. Het onderzoek betreft twee vormen van Afrikaanse religie die op het eerste gezicht ver van elkaar af lijken te staan, maar bij nadere beschouwing nauw verbonden blijken te zijn: charismatisch pentecostalisme en Afrikaanse (neo-)traditionele religie. Twee etnografische case studies – over de International Central Gospel Church en de Afrikania Mission – vormen het zwaartepunt en onderzoeken de wijzen waarop beide ‘kerken’ gebruik maken van moderne massamedia, in het bijzonder radio en televisie. Twee nauw verbonden kwesties staan daarbij centraal. De eerste is de verhouding tussen charismatische pinksterkerken en traditionele religie en de invloed van de toegenomen ‘mediatisering’ van religie op deze verhouding. De tweede, meer vergelijkende kwestie betreft de omgang van beide organisaties met wat ik ‘het vraagstuk van mediëring’ noem.

Om de verstrengeling van religie en massamedia te kunnen duiden volstaat het niet slechts te kijken naar hoe ‘de media’ in de dagelijkse betekenis en ‘religie’ elkaar ontmoeten. Het uitgangspunt van deze studie is dat we religieuze praktijken en objecten zelf al als ‘media’ kunnen beschouwen. Net als elektronische media contact mogelijk maken met elders of vroeger, verbindt religie (van het Latijn *religare* – ‘opnieuw verbinden’) mensen met een buiten de directe zintuiglijke waarneming verondersteld domein; met god(en) of geesten. Religie gaat over de voorstelling en beleving van zo’n ‘goddelijk’ of ‘bovennatuurlijk’ domein. Hiervoor heeft religie altijd ‘media’ nodig: materiele, visuele, auditieve of anderszins waarneembare vormen die bemiddelen tussen een buitenzintuiglijke macht en de zintuiglijke ervaring en voorstelling die mensen hebben van die macht. Heilige geschriften, godenbeelden, iconen, drumritmes, wierrook en wijn maken een god, goden of geesten tegenwoordig: zichtbaar, hoorbaar, voelbaar. Tegelijkertijd probeert religie mensen ervan te overtuigen dat die goddelijke tegenwoordigheid bestaat buiten deze bemiddelende vormen om en dat hun ervaring ervan onmiddellijk en authentiek is. Deze spanning tussen de noodzaak tot mediëring en ontkenning van mediëring komt extra scherp naar voren wanneer religieuze groepen expliciet gebruik maken van massamedia. De vraag is dan hoe nieuwe religieuze mediaformats zoals een televisiepreek zich verhouden tot oudere, gevestigde vormen van religieuze mediëring. Wat opvalt, is dat pinksterkerken mediëring ontkennen en een directe, onmiddellijke toegang tot de kracht van de Heilige Geest propageren, maar vrij gemakkelijk allerlei elektronische mediatechnologieën opnemen. Afrikaanse traditionele religies daarentegen benadrukken juist de noodzaak tot mediëring en organiseren de toegang tot spirituele krachten via diverse religieuze tussenpersonen of mediums, maar hebben veel meer moeite met moderne media. De crux van het vraagstuk van mediëring is dat begrippenparen als ‘onmiddellijkheid’ en ‘bemiddeling,’ ‘tegenwoordigheid’ en ‘vertegenwoordiging,’ ‘presentie’ en ‘representatie’ geen objectieve categorieën zijn, maar toegeschreven kwaliteiten. Het vraagstuk van mediëring is dus niet alleen een theolo-

SPIRIT MEDIA

gisch vraagstuk, maar is ingebed in machtsverhoudingen en in sociaal-culturele en lichamelijke praktijken. Daarmee vraagt het om gedetailleerde etnografie.

Deze dissertatie beschrijft en analyseert de manieren waarop de International Central Gospel Church en de Afrikania Mission de vernieuwde publieke sfeer betreden en de spanningen die dat met zich meebrengt. Leaders van beide organisaties zien zich gesteld voor de uitdaging een religie die stoelt op zintuiglijke ervaring en belichaming van geesteskracht (de Heilige Geest in charismatische pinksterkerken; diverse goden en geesten in Afrikaanse religieuze tradities) overtuigend over te brengen via de media. De specifieke contradicties die zij ondervinden bij hun pogingen tot publieke audiovisuele representatie verschillen echter, zoals ook hun pogingen deze contradicties op te lossen verschillen. Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel omvat de introductie en een hoofdstuk over de historische, politieke, en mediacontext waarin de twee religieuze organisaties begrepen moeten worden. Deel II en III behandelen respectievelijk de International Central Gospel Church en de Afrikania Mission. Deze twee delen verhouden zich op dubbele wijze tot elkaar. Ze belichten de dynamiek tussen beide 'kerken' en maken tegelijkertijd een vergelijking.

De introductie plaatst deze studie in de tot op heden nogal gescheiden tradities van onderzoek naar pinksterkerken en traditionele religie in Afrika, introduceert de ICGC en de Afrikania Mission en pleit ervoor beide te bestuderen als onderdeel van één en hetzelfde religieuze veld met een gedeelde genealogie en een deels overlappend 'publiek.' Vervolgens wordt het theoretische kader uiteen gezet aan de hand van de driehoeksverhouding tussen media, religie en de zintuigen. Dit kader behelst 1) een opvatting van religie als praktijk van mediëring; 2) een focus op de lichamelijke en zintuiglijke regimes van religieuze tradities; en 3) een multi-zintuiglijke benadering van massamedia. Tenslotte wordt stilgestaan bij de methodologische implicaties van antropologisch onderzoek naar religie, media, en zintuigen.

Hoofdstuk 1 beschrijft de omwenteling van de plaats van religie in de Ghanese publieke sfeer. Met de terugkeer naar democratie in 1992 en de doorvoering van neoliberale wetgeving werden ook de media, die tot dan toe volledig onder staatscontrole stonden, geleidelijk aan geliberaliseerd. Dit gaf religieuze groepen de ruimte zich steeds duidelijker in het openbaar te laten zien en horen. De nieuwe situatie is vooral gunstig voor de populaire en vaak rijke charismatische pinksterkerken, die veelvuldig gebruik maken van de mogelijkheid zendtijd te kopen en via de media hun stempel weten te drukken op een veel bredere populaire cultuur. De emotionaliteit, ervaringsgerichtheid, en zintuiglijkheid van charismatische pinksterkerken gaan een verbinding aan met de op vermaak, spektakel en roem gerichte formats van de vercommercialiseerde publieke sfeer. Hieruit komt een nieuwe esthetiek van religieuze geluiden en beelden voort. Tegelijkertijd leidt de negatieve houding van de pinksterkerken jegens traditionele religie tot spanningen tussen fanatieke Christenen en traditionalisten. De laatsten zoeken ook toegang tot de media om tegenover de stereotyperende en sensationele verbeelding van traditionele religie als 'het kwaad' een positiever beeld te zetten. De nieuwe verhoudingen tussen de staat, uitzendmedia, religie en commercie zijn echter veel minder gunstig voor (neo-)traditionele religieuze groepen. Vroeger wedren deze door de staat gesteund, maar nu kampen zij met gebrek aan middelen en marginalisering. De 'pentecostalisering' van de publieke sfeer maakt het belangrijk

Nederlandse samenvatting

zowel haar religieuze als haar zintuiglijke, lichamelijke dimensies in oenschouw te nemen en het samenspel tussen religie, media, macht en het lichaam empirisch te onderzoeken.

De spanning die voortvloeit uit de massareproductie van charisma vormt de rode draad door de hoofdstukken over de ICGC. Hoofdstuk 2 richt zich op de oprichter en leider van de kerk, Mensa Otabil. Het onderzoekt het samenkomen van charisma en marketing in 'the making of' Otabil als publiek figuur. Het belicht Otabil's kenmerkende PR-stijl en zijn tamelijk unieke boodschap en plaatst Otabil daarmee tevens in het bredere speelveld van charismatische dominees in Ghana. Aan de ene kant onderscheidt Otabil zich van de meeste van zijn collega's door zijn nadruk op Afrikaanse emancipatie, zijn kritiek op het spiritualiseren van problemen door veel pinksterkerken, en zijn rationalistische pleidooi voor eigen verantwoordelijkheid, onderwijs, en kritisch denken. Aan de andere kant surft Otabil mee op de golf van populariteit van charismatische pinksterkerken in Ghana, die deels te danken is aan de nadruk op spirituele krachten. Beargumenteerd wordt dat de autoriteit van Afrikaanse 'men of God' zoals Otabil, drijft op een fusie van het gecommmercialiseerde charisma van moderne mediaberoemdheden en het charisma van traditionele Afrikaanse religieuze specialisten als mediums tussen mensen en geesten. Deze fusie is echter fragiel: Otabil zet massamedia in om zijn 'image' op te bouwen en te verspreiden, maar om geloofwaardig te blijven, moet hij op zijn publiek overkomen als inderdaad een 'man van God' met een bovennatuurlijke gave en niet als 'slechts' een mediaproduct.

Hoofdstuk 3 focust op de religieuze praktijken in de kerk en laat daarmee een heel ander beeld van de ICGC zien dan het sociaal-kritische, rationalistische zelfbeeld dat Otabil via de media presenteert. Ondanks Otobils kritiek op de toevlucht tot de Heilige Geest, biedt zijn eigen kerk ruim gelegenheid voor het oproepen van de Heilige Geest en het bestrijden van demonen. Tijdens zondagsdiensten, gebeds- en genezingsbijeenkomsten verankeren steeds herhaalde rituele praktijken de Heilige Geest in het lichaam van de gelovige. Ten grondslag aan de bekering tot wedergeboren christen ligt een persoonlijke ervaring van de kracht van de Heilige Geest, vaak verwoord als 'aangeraakt' worden. Deze 'goddelijke aanraking' veroorzaakt – in charismatische termen – een spontane en totale innerlijke omwenteling; men wordt 'opnieuw geboren.' Zulke ervaringen van direct contact met de Heilige Geest worden echter mogelijk gemaakt en opgeroepen door de lichamelijke en zintuiglijke regimes van rituelen en lidmaatschapsprocedures. Tegelijkertijd bestempelt het kerkelijk vertoog deze ervaringen als 'spontaan,' 'direct' en dus 'echt.' De vraag is hoe de rol van het lichaam als medium voor de Heilige Geest zich verhoudt tot Otobils succesvolle gebruik van audiovisuele massamedia.

In hoofdstuk 4 staat de media-afdeling van de ICGC, AltarMedia, centraal. Een analyse van het productieproces van de *Living Word* uitzending en bijproducten belicht de formats die AltarMedia ontwikkelt en gebruikt om Otobils preken te televisualiseren. Deze media formats vergroten Otobils charisma, geven richting aan de ontvangst van zijn boodschap, en stimuleren nieuwe vormen van religieus zijn. Zoals de fysieke lichamen van de 'powerful man of God' en zijn volgelingen functioneren als 'media' tijdens religieuze diensten, zo functioneren de nauwkeurig geselecteerde en

SPIRIT MEDIA

gemonteerde televisiebeelden van hun lichamen als 'media' voor de Heilige Geest om de kijker via het televisiescherm aan te raken. Zij worden daarmee 'levende iconen' die de kijkers in contact kunnen brengen met God. De kracht die aan zulke beelden wordt toegeschreven en de ervaringen die zij oproepen komen voort uit een samenspel tussen het belichaamde bekeringsproces en een idee van de zintuigen als ingangen waardoor zowel goede als kwade geesten het lichaam binnen kunnen komen. Daar hangen praktijken van kijken en luisteren mee samen waarbij het gehele lichaam betrokken is. Op grond van theorieën die stellen dat audiovisuele media niet alleen het oog en het oor aanspreken, maar het zintuiglijk stelsel als geheel, beargumenteert dit hoofdstuk dat het specifieke, charismatische televisieformat, met de nadruk op lichamelijke expressie en interactie, dit proces versterkt en een tactiele ervaring op afstand mogelijk maakt. Al met al stelt deel II dat charismatische religieuze praktijken goed aansluiten op de formats, stijlen en aanspreekvormen van (commerciële) uitzendmedia. Tegelijkertijd is de audiovisuele mediëring van de Heilige Geest sterk geworteld in traditionele ideeën over de zintuigen en het oproepen van spirituele krachten via beeld en geluid.

Waar de ICGC voor de vraag staat hoe via mediarepresentatie de tegenwoordigheid van God voelbaar te maken, spannen de leiders van de Afrika Mission zich meer in voor representatie (ook in de letterlijke zin van vertegenwoordiging) dan voor goddelijke presentie (tegenwoordigheid). De spanning die hieruit voortkomt wordt geanalyseerd in de vier hoofdstukken van deel III. Hoofdstuk 5 presenteert de beweging, haar geschiedenis, en haar opeenvolgende leiders. Het behandelt het centrale dilemma waar Afrika voor staat: hoe 'Afrikaanse traditionele religie' te representeren in een publieke sfeer die gedomineerd wordt door christelijke stemmen, beelden en formats. Dit dilemma wordt geplaatst in een genealogie van denken over 'Afrika', 'traditie' en 'religie' die terug te voeren is op de eerste ontmoetingen tussen Europeanen en Afrikanen in West-Afrika. Ironisch genoeg, hebben de Afrika leiders om traditionele religie te verenigen, te hervormen (letterlijk een nieuwe vorm te geven), en aan het brede publiek te presenteren als een alternatief voor het christendom, zich steeds bediend van oorspronkelijk christelijke vormen en concepten van religie. Binnen het nog altijd heersende vertoog dat 'Afrikaanse traditie' tegenover 'westerse moderniteit' plaatst, is de 'moderne' hervorming van Afrikaanse traditionele religie een lastige opgave: om als moderne en beschaafde religie te worden erkend, moet Afrika overeenkomstigheid oproepen en traditionele religie in christelijke vormen vatten. Maar om als 'authentiek Afrikaans' over te komen, moet zij juist haar anders-zijn laten zien en zichzelf presenteren als traditionele tegenhanger van het moderne christendom. Recente ontwikkelingen binnen Afrika geven aan dat de huidige dominantie van charismatische pinksterkerken in Ghana Afrika een radicalere antichristelijke houding heeft doen aannemen. Deze kerken bepalen nu echter ook de publieke formats voor 'religie' en Afrika neemt allerlei symbolen en praktijken van hen over. Ook de publiekelijke nadruk van pinksterkerken op het bestaan van lokale geesten en op manieren om daarmee om te gaan lijkt Afrika dichter toe te drijven naar de traditionele priesters en hun praktijken.

Hoofdstuk 6 behandelt de gespannen verhouding tussen Afrika's nieuwe vorm voor alle traditionele religie – met speerpunten als ordelijkheid, schoonheid,

Nederlandse samenvatting

reinheid, uniformiteit, en neutraliteit – en de verscheidenheid aan traditionele religieuze praktijken die zich hier moeilijk in laten vatten. Het laat zien hoe Afrikania leiders worstelen met hun rol als bemiddelaars tussen het publiek dat zij aan willen spreken, de leden die zij aantrekken, en de priesters en priesteressen die zij zeggen te vertegenwoordigen. De spanning tussen nieuwe vorm en oude praktijken vertaalt zich in een terughoudendheid van Afrikania leiders ten opzichte van traditionele heiligdommen. Hoewel Afrikania traditionele priesters en priesteressen tegenwoordig veel meer ruimte geeft binnen de organisatie dan vroeger, is de scheiding tussen deze 'divine priests' en de leidinggevende 'Afrikania priests' een bron van spanning en onvrede. Op een dieper niveau bestaat er een fundamentele spanning tussen Afrikania's intellectualistische project van publieke representatie en het meer lichamelijke en vaak verborgen karakter van lokale religieuze tradities. Met andere woorden, tussen Afrikania's publieke register van het vertegenwoordigen van geesten en goden en de meer private registers waarin priesters/priesteressen en aanhangers van traditionele heiligdommen omgaan met de aanwezigheid van geesten en goden. Er is hier sprake van een verschil in de waardering van het lichaam en de zintuigen: terwijl Afrikania's symbolische benadering van traditionele religie het visuele en het vocale op de voorgrond stelt, veronachtzaamt het de andere zintuigen, met name de aanraking, en de lichamelijke ervaring waarop traditionele religieuze praktijken als initiatie, genezing, en bezetenheid zijn gebaseerd.

Hoofdstuk 7 illustreert deze dilemma's met drie case studies van publieke debatten over traditionele religie en cultuur waarin Afrikania zich profileerde als pleitbezorger van traditionele religie: de jaarlijkse botsing tussen traditionalisten en pentecostalistes over de 'ban on drumming' voorafgaand aan het Ga Homowo festival; de controverse over het gebruik van het plengoffer bij officiële staatsaangelegenheden; en de felle strijd tussen voor- en tegenstanders van het 'trokosi' gebruik in sommige Ewe heiligdommen. Afrikania's stem in dit soort debatten is niet eenduidig. In een door christelijke stemmen beheerste publieke sfeer worden Afrikania leiders steeds in de verdediging gedrongen; zij 'praten terug' en volgen daarbij verschillende, vaak opvallend tegenstrijdige strategieën. Afrikania's openbare verdediging van traditionele religieuze praktijken leunt zwaar op haar beschikking over publieke kennis. Afrikania's rol in de drie publieke debatten maakt dan ook pijnlijk duidelijk hoe wankel Afrikania's claim is om traditionele religie te representeren. De talige, cerebrale, en toegankelijke vormen van kennis waarop representatie en participatie in de publieke sfeer gebaseerd is staan ver af van de belichaamde, zintuiglijke, en grotendeels ontoegankelijke vormen van traditionele religieuze kennis.

Hoofdstuk 8 analyseert de specifieke mediastrategieën en -formats via welke Afrikania de publieke sfeer tracht te betreden. Vergeleken met charismatische televisieformats, die een ervaring van de kracht van de Heilige Geest kunnen oproepen, gaan Afrikania's mediarepresentaties meer over de kracht van geesten. Afrikania beschikt niet over de middelen eigen radio- en tv-programma's te produceren. De mediaformats waar Afrikania toegang toe heeft – nieuws, talk show, documentaire – zijn in de eerste plaats informatieve formats, geen participatieve. Afrikania's project van publieke representatie wordt bemoeilijkt door de discrepantie tussen de dominante of beschikbare mediaformats en de traditioneel-religieuze formats via welke

SPIRIT MEDIA

spirituele krachten gemedieerd worden. Het probleem is niet dat moderne mediatechnologieën spirituele krachten niet zouden kunnen overbrengen. In tegendeel, in traditionele heiligdommen worden audiovisuele media juist vaak geweerd omdat zij verondersteld worden geesten te storen dan wel mee te nemen. In die zin laten charismatische mediapraktijken, waarin beeld en geluid de Heilige Geest kunnen overbrengen, juist een continuïteit zien met traditionele Afrikaanse voorstellingen over zien, horen, en geesten. Het verschil is dat in charismatische kerken elke gelovige persoonlijk toegang moet kunnen hebben tot de kracht van de Heilige Geest. Massamedia worden gezien als een middel hiertoe. In traditionele religies daarentegen, is toegang tot bepaalde goden voorbehouden aan geïnitieerde religieuze specialisten, wiens autoriteit stoelt op deze exclusieve toegang tot bovennatuurlijke krachten. Massamedia vormen dan een bedreiging voor religieuze autoriteit.

De studie wordt afgesloten met een concluderend hoofdstuk dat de dynamiek en de vergelijking tussen beide bewegingen scherper uitlicht en verdere reflectie biedt op de kwesties van mediatechnologie, religieuze mediëring, en de zintuigen in een breder, crosscultureel perspectief. Het concludeert dat de verhouding tussen charismatische pinksterkerken en traditionele religies gekenmerkt wordt door een paradoxale dialectiek van oppositie en verwevenheid. Deze dialectiek is historisch gevormd door de 'lange dialoog' tussen het christendom en inheemse religies, maar wordt uitvergroot door de huidige mediatisering van religieuze verschijningsvormen. Deze mediatisering verscherpt religieuze tegenstellingen in het publieke domein, maar genereert tegelijkertijd religieuze vormen die over religieuze grenzen heen gedeeld worden. Wat betreft het 'vraagstuk van mediëring' vertonen charismatische pinksterkerken en traditionele religies opvallende overeenkomsten. Dit geldt zowel de nadruk op het menselijk lichaam als medium voor spirituele krachten als ook het toeschrijven van talisman-achtige kwaliteiten aan moderne mediatechnologieën. Zij delen een opvatting van de zintuigen en hun technologische extensies die aan media-beelden en -geluiden de kracht toekent mensen niet alleen met elkaar in verbinding te stellen, maar ook met geesten. In die zin staan de mediapraktijken van charismatische pinksterkerken veel dichterbij traditionele Afrikaanse voorstellingen van de verbondenheid van zintuiglijke waarneming en spirituele krachten dan Afrika's gebruik van moderne media als representatietechnologieën.